

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник
для підготовки
до зовнішнього незалежного оцінювання

Харків
«Право»
2019

УДК 342 (477)
К65

Колектив авторів:
*Т. М. Слінько, І. І. Дахова, Л. І. Летнянчин,
Є. В. Ткаченко, Б. С. Мохончук*

Конституційне право України : навч. посіб. для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання / [Т. М. Слінько, І. І. Дахова, Л. І. Летнянчин та ін.]. – Харків : Право, 2019. – 292 с.

ISBN 978-966-937-705-0

Посібник містить відповіді на ключові питання з навчального курсу «Конституційне право України», що виносяться на зовнішнє незалежне оцінювання студентів, які навчаються за спеціальністю «Право» та «Міжнародне право», відповідно до Програми вступного випробування, затвердженої наказом МОНУ від 28 березня 2019 р. №410.

Для студентів усіх форм навчання, які готуються до складання зовнішнього незалежного оцінювання.

УДК 342 (477)

ISBN 978-966-937-705-0

© Слінько Т. М., Дахова І. І.,
Летнянчин Л. І. та ін., 2019
© Видавництво «Право», 2019

1. Конституційне право України як основа національного права

Конституційне право – це провідна галузь національного права, яка має важливе значення для національної системи права і в цілому для правової системи України. Конституційне право *розглядається в трьох аспектах*: як галузь права в системі національного права, як наука і як навчальна дисципліна. Конституційне право як *галузь права* в будь-якій державі є складовою частиною національної правової системи і виконує в ній досить важливі завдання. Ця галузь права є сукупністю правових норм, що санкціонуються, визначаються і гарантуються державою. Але конституційне право відрізняється від інших галузей права насамперед специфікою тієї сфери суспільних відносин, на регулювання яких спрямовані її норми. Конституційне право України є провідною і фундаментальною галуззю національної правової системи.

Фундаментальність конституційного права обумовлена високою місією утвердження і гарантування державності Українського народу, територіальної цілісності, свободи і прав людини. Як *фундаментальна* вона характеризується і тому, що є самодостатньою, тобто власними нормами регулює підвідомче коло суспільних відносин, формує цілісний, завершений механізм правового регулювання; в них закладаються основи інших галузей права.

Це галузь *публічного* права, оскільки регулює суспільні відносини, де домінує публічний інтерес, – відносини, пов'язані із здійсненям влади народу, територіальною організацією держави тощо.

Конституційне право України є *провідною* галуззю правової системи України. Як і інші галузі, конституційне право являє собою сукупність правових норм, які регулюють певне коло суспільних відносин, що становлять предмет даної галузі. *Провідна роль* конституційного права України обумовлюється перш за все *особливою важливістю і значимістю суспільних відносин*, на регулювання яких спрямоване конституційне право України як система правових норм. Це відносини, які утверджують: 1) *демократичні основи конститу-*

ційного ладу; 2) демократичний статус людини і громадянина; 3) демократичні принципи здійснення влади.

Особливе місце конституційного права в системі галузей національного права проявляється і в тому, що воно своїм регулюванням охоплює суспільні відносини практично в усіх важливих сферах життєдіяльності. Конституційне право визначає характер політичних, економічних, соціальних, духовних і культурних відносин у конкретній державі і суспільстві. Універсалізм конституційного права пояснюється особливостями характеру предмета конституційно-правового регулювання, до якого відносять не лише становище особи в суспільстві і державі, питання організації державної влади, а й основи суспільного і державного ладу.

Основоположним джерелом конституційного права є Конституція – Основний Закон суспільства і держави. Саме на її основі ухвалюються важливі державні рішення, приймаються закони та інші нормативно-правові акти.

1.1. Поняття та предмет конституційного права України

Конституційне право є провідною галуззю національного права, що являє собою сукупність правових норм, які визначають засади конституційного ладу, форми і порядок безпосередньої реалізації влади народом, закріплюють основні права і свободи людини і громадянина та гарантії їх здійснення, регулюють взаємовідносини між державою та інститутами громадянського суспільства, систему і порядок функціонування вищих органів публічної влади.

Предмет правового регулювання – головна підстава для розподілу юридичних норм за галузями права. Існує певна складність у визначенні базової ознаки (ознак), яка б об'єднувала всі суспільні відносини в єдину систему, що складають предмет конституційно-правового регулювання. Адже на відміну від інших галузей, де існує єдина ознака, яка дозволяє досить чітко ідентифікувати предмет регулювання (відносини щодо майна, праці, фінансів і т. д.), в конституційному праві спостерігаємо декілька критеріїв по визначенню предмета.

Усталеним є погляд на те, що категорія *політики* є тією ознакою (критерієм), що дозволяє відносити ті чи інші суспільні відносини до *предмета конституційно-правового регулювання*. Не випадково конституційне право досить часто називають політичним. Бо саме в політичній царині конституційно-правове регулювання найбільш значне й детальне. Йдеться насамперед *про відносини, пов'язані із здійсненням Українським народом влади* як безпосередньо, так і через представницькі органи влади: органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Народовладдя є ключовою категорією конституційного права. Звідси *предметом конституційно-правового регулювання є* виборче право та виборча система країни, особливості проведення референдумів, реалізації інших форм безпосередньої демократії (петицій, зібрань, демонстрацій, мітингів, походів, слухань та ін.), система вищих органів державної влади, їх структура, компетенція, процедурні аспекти реалізації влади, здійснення місцевого самоврядування як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування, конституційно-правовий статус останніх; відносини, пов'язані із встановленням територіального устрою країни, включно із визначенням автономного статусу Криму, спеціального статусу міст Києва та Севастополя; визначенням державних символів, статусу мов та ін.

Звичайно ж конституційне право України як провідна галузь вітчизняної правової системи регламентує основи правового статусу людини і громадянина, зокрема такі його елементи, як громадянство, принципи, конституційні права, свободи та обов'язки, гарантії.

Предметом конституційного права України є також основи конституційного ладу як основоположні принципи та найважливіші суспільні відносини, які виникають в економічній, соціальній, культурній, духовній, екологічній сферах, проте детальне регулювання цих відносин є предметом інших галузей права.

У зв'язку із конституціоналізацією суспільного життя предметом конституційно-правового регулювання стають базові інститути громадянського суспільства та принципи їх взаємовідносин із державою. Отже, політичні партії, громадські організації, засоби масової інфор-

мації, релігійні організації знаходять своє конституційно-правове визнання і регламентування.

Таким чином, до **предмета** конституційно-правового регулювання умовно можна віднести *три типи суспільних відносин*: 1) суспільні відносини, які виникають у політичній сфері і пов'язані із конституюванням таких основних елементів державності, як народ, влада, територія; 2) відносини, що визначають основи правового статусу людини і громадянина та засади конституційного ладу; 3) відносини життєдіяльності базових інститутів громадянського суспільства.

1.2. Принципи конституційного права

Принципи конституційного права – це вихідні засади, керівні ідеї, які сприяють утвердженню, захисту та охороні конституційних цінностей і закріплені у джерелах конституційного права.

Принципи конституційного права тісно пов'язані з предметом галузі конституційного права, а також засадами конституційного ладу, юридичними властивостями конституції.

Фактично принципи конституційного права України можуть бути відображені як система, що включає: принципи конституції України; принципи інститутів конституційного права України.

Оскільки Конституція України є нормативним актом найвищої юридичної сили, її принципи є вихідними для правової системи загалом.

Принципи Конституції України – це визначальні засади, головні ідеї, що закріплюють закономірності розвитку економічної, політичної та соціальної систем суспільства, правовий статус людини і громадянина. Конституційні принципи визначають сутність Конституції України, її зміст, а також основи всіх галузей національного права. Принципи мають нормативний характер, вони є обов'язковими для виконання.

До принципів Конституції України належать *принципи*: державного суверенітету (самостійність та незалежність держави у зовнішніх відносинах і у внутрішньодержавному житті); соціальної держави (соціальна спрямованість держави на забезпечення гідних умов

існування індивіда); правової держави та верховенства права (побудова державного устрою на основі права, підпорядкованість влади праву); гуманізму (права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави); унітаризму (унітарна форма державного устрою, яка виключає можливість існування політично самостійних адміністративно-територіальних одиниць); республіканізму (республіканська форма правління); поділу влади (державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову); демократизму та народовладдя (визнання народу єдиним джерелом влади, який здійснює свою владу безпосередньо та через органи державної влади і місцевого самоврядування, демократичність процедур формування та здійснення влади); політичного, економічного та ідеологічного плюралізму (можливість існування у суспільстві різних політичних партій, світоглядів, заборона цензури); інші принципи конституції.

Принципи інститутів конституційного права України – це визначальні засади, головні ідеї, що закріплюють та відображають зміст окремих інститутів галузі конституційного права України. Ці принципи розвивають і деталізують загальні принципи Конституції України, спрямовують їх на конкретні групи суспільних відносин.

Виходячи з системи інститутів конституційного права України, можна виокремити *принципи*: основ конституційного ладу України; конституційно-правового статусу людини, зокрема принципи громадянства; форм безпосередньої демократії, зокрема принципи виборчого права; місцевого самоврядування; територіального устрою тощо.

Так, до принципів *інституту громадянства* належать принципи єдиного громадянства, запобігання виникненню випадків безгромадянства, неможливості позбавлення громадянина України громадянства України, визнання права громадянина України на зміну громадянства, неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України, рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України, збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України. До принципів *виборчого права* на-

лежать принципи загального, рівного, прямого виборчого права, вільних виборів, таємного, особистого голосування тощо.

1.3. Система конституційного права України

Конституційне право України є складною системою, яка формується з багатьох частин і елементів, що взаємодіють і характеризують внутрішню структуру конституційного права, вирізняють його серед інших галузей права.

Побудова системи конституційного права України зумовлена особливою важливістю і значущістю суспільних відносин, що належать до сфери правового регулювання. Це відносини, які утворюють: 1) демократичні основи конституційного ладу; 2) демократичний статус людини і громадянина; 3) демократичні принципи здійснення влади.

Базовим елементом системи конституційного права України є *конституційно-правові норми*, які об'єднуються в інститути. **Конституційно-правовий інститут** – це відповідна система норм конституційного права, що регулюють однорідні та взаємопов'язані суспільні відносини, які утворюють відносно самостійну групу.

Юридичним критерієм виокремлення тієї чи іншої сукупності норм у конкретний правовий інститут є *три ознаки*. По-перше, для конституційних інститутів характерна юридична єдність правових норм. По-друге, юридичним критерієм виокремлення тієї чи іншої сукупності конституційних норм у конституційно-правовий інститут є повнота регулювання відповідної сукупності державно-правових відносин. По-третє, юридичним критерієм виокремлення тієї чи іншої сукупності конституційних норм у конституційно-правовий інститут є відокремленість норм, що створюють конституційний інститут, у розділах Конституції України, законах, інших нормативно-правових актах.

Існують різні критерії класифікації правових інститутів.

Залежно від *сфери суспільних відносин* виділяють інститути: основ конституційного ладу України; основ правового статусу людини і громадянина; безпосереднього народовладдя; парламентаризму;

президента; виконавчої влади; судової влади; територіального устрою; конституційного судочинства; місцевого самоврядування тощо.

Зазначені інститути суттєво відрізняються один від одного за кількістю правових норм, що в них містяться, специфікою відносин, які підлягають правовому регулюванню.

За *внутрішньою структурою* інститути можуть бути класифіковані на генеральні, основні та субінститути.

До *генеральних інститутів* слід віднести: основи конституційного ладу; основи правового статусу особи; основи організації і функціонування органів державної влади, основи організації та діяльності органів місцевого самоврядування. Ці інститути формуються у зв'язку зі специфікою окремих, найбільш широких різновидів суспільних відносин у предметі конституційного регулювання та відображають загальносистемні зв'язки. У них представлені всі види конституційних норм.

У ієрархії конституційних норм *основні інститути* належать до другого рівня після генеральних інститутів. Причому за обсягом і чіткістю юридичних параметрів вони найбільшою мірою відповідають класичній моделі правового інституту. Порівняно з генеральними інститутами вони вирізняються: а) більш вузькою предметною і функціональною спеціалізацією; б) ряд із них не включає всіх видів конституційних норм, не використовує всього розмаїття засобів і способів впливу на суспільні відносини; в) водночас вони забезпечують досить детальний і цілеспрямований регулюючий вплив. Ці інститути відіграють значну роль у механізмі конституційного регулювання. Так, у межах генерального конституційного інституту основ організації і функціонування органів державної влади можна виокремити такі основні інститути, як інститути парламентаризму, президента, конституційної юстиції, виконавчої влади тощо.

У середині конституційних інститутів (генеральних і основних) вирізняють відносно самостійні, спеціалізовані утворення – *субінститути*, які являють собою досить компактні групи конституційних норм.

В той же час існує дещо спрощений варіант поділу конституційно-правових інститутів за *внутрішньою структурою* на: прості; складні.

Наприклад, інститут основ правового статусу людини і громадянина як *складний інститут* включає: інститут громадянства; інститут гарантування прав і свобод людини і громадянина тощо. До *простих інститутів* можна віднести інститут депутатського запиту, інститут дострокового припинення повноважень депутата. Вони належать до складнішого інституту – інституту парламентаризму.

Отже, можливі різні класифікації конституційно-правових інститутів залежно від критерію, кількості норм, які входять до інституту, обсягу суспільних відносин, що регулюються цими нормами.

Важливо розуміти, що норми одного інституту створюють необхідні передумови для дії іншого або декількох інститутів, визначають їх зміст і спрямованість.

Норми інституту *основ правового статусу людини і громадянина* мають забезпечувати особі можливість користуватися всім комплексом соціально-економічних, політичних, особистих і культурних прав та свобод. Вони безпосередньо пов'язані з нормами основ конституційного ладу.

Конституційно-правовий інститут, норми якого закріплюють *територіальний устрій*, створює необхідні передумови для оптимальної організації державного апарату, системи державних органів, органів місцевого самоврядування. У системі конституційного права України цей інститут передують інститутіві, що закріплює систему державних органів та органів місцевого самоврядування.

Досить специфічним є інститут *основ конституційного ладу України*, який об'єднує норми, що закріплюють засади суспільного і державного ладу. Його норми впливають на суспільні відносини шляхом закріплення основ устрою суспільства і держави. Вони, як правило, не породжують конкретних правовідносин, але визначають головні політико-правові принципи та характер правового впливу на всі сфери суспільного життя. Ці норми спрямовані до всіх суб'єктів конституційно-правових відносин, мають конституційну форму ви-

яву і є здебільшого нормами-принципами, нормами-завданнями, нормами-дефініціями, нормами-цілями. Норми цього правового інституту є основоположними для всіх інших інститутів конституційного права України, мають велике значення для правового регулювання в цілому.

Система галузі конституційного права України тісно пов'язана зі структурою Конституції України. Але між ними є й відмінності, оскільки система галузі охоплює всю сукупність державно-правових норм, а система Конституції України – лише частину цих норм, що виявляються в основному джерелі права України – Конституції України.

2. Джерела конституційного права України

2.1. Система джерел конституційного права України

Джерела конституційного права у своїй сукупності утворюють надзвичайно складну як за структурою, так і за змістом динамічну систему, елементами якої є акти, що містять конституційно-правові норми. Величезна кількість конституційних відносин та різноманітність їх об'єктів обумовлюють різні види правових приписів, а відтак – різноманітність видів джерел конституційного права. У теорії держави і права джерела права розглядають у матеріальному і формально-юридичному розумінні.

У *матеріальному* сенсі під джерелом права розуміють фактичні умови життя – політичні, економічні, соціальні, духовні й культурні відносини. Вони визначають сутність і зміст права.

У *формально-юридичному* змісті під джерелом права розуміють засоби вираження, об'єктивації владної волі, форми, за посередництвом яких встановлюються й одержують обов'язкову силу норми права. Таким чином, *джерела конституційного права* – це способи зовнішнього вираження конституційно-правових норм, форми надання їм офіційного, загальнообов'язкового характеру.